

بررسی مقدماتی میزان اعتبار^۱ و قابلیت اعتماد^۲ مقیاس جهت‌گیری مذهبی

هادی بهرامی احسان

استادیار دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تهران

چکیده

به منظور فراهم سازی مقیاسی برای بررسی جهت‌گیری مذهبی منطبق با ویژگی‌های خاص فرهنگی و دینی اسلام پژوهش حاضر به انجام رسید. پس از تدوین مبانی نظری لازم، فرم مقدماتی با ۸۰ پرسش تهیه شد. پرسش‌ها از نظر اعتبار محتوایی و صوری بررسی شدند. پس از اجرای مقدماتی و اصلاح پرسشنامه، مقیاس آماده شده بر روی ۴۷۰ نفر که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند اجرا شد. به منظور بررسی ساختار هم‌آهنگی درونی پرسش‌ها و بررسی اعتبار و قابلیت اعتماد و اعتبار مقیاس از روش‌های تحلیل عاملی، اسپیرمن - براون و دونیمه سازی گاتمن استفاده شد. پس از تحلیل نتایج، تعداد پرسش‌ها از ۸۰ به ۴۵ تقلیل یافت. نتایج به دست آمده از این بررسی مقدماتی نشان می‌دهد که قابلیت اعتماد این آزمون در حد قابل قبولی است و با تکیه بر پژوهش‌های کاملتر می‌توان از آن به عنوان مقیاسی معتبر در ارزشیابی جهت‌گیری مذهبی استفاده کرد. واژگان کلیدی: جهت‌گیری مذهبی، مقیاس جهت‌گیری مذهبی

مذهب؛ ساختارهای روان‌شناختی و کنش‌های آن

مذهب به عنوان یک پدیدهٔ روانی - اجتماعی همواره مورد توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان بوده است. به ویژه در سه دههٔ اخیر و با گسترش مباحث مربوط به

استرس، نقش مذهب در تعدیل تنیدگی، توجه بسیاری از روان‌شناسان را برانگیخته است. در این زمینه پژوهش‌های متعددی وجود دارند که در صدد بررسی چگونگی کنش‌های مذهب در تأمین سلامت روانی هستند. پژوهش‌های الیس^۱، ۱۹۸۰؛ برگین^۲، ۱۹۸۰؛ ریچاردز^۳، ۱۹۸۸؛ برگین و استینیچ فیلد^۴، ۱۹۸۸؛ باتسون^۵ و وتیس^۶، ۱۹۸۲ از جمله این کوشش‌هاست.

به‌رغم همه تلاش‌هایی که برای بررسی مسائل و موضوعات مربوط به مذهب صورت گرفته است، کماکان اطلاعات و نظریه‌های مختلف در این باره در مقایسه با سایر زمینه‌ها، محدود به نظر می‌رسند. با این حال پژوهشگران در صورتبندی مسائل خود، هر یک از زاویه‌ای خاص موضوع مذهب را مورد توجه قرار داده و به تحلیل پرداخته‌اند. هالامی^۷ و آرژیل^۸، ۱۹۹۷ در کتاب خود با عنوان "روان‌شناسی رفتار، اعتقادات و تجربیات مذهبی"^۹، مباحث خود را در سه زمینه اساسی سازمان داده است. این سه زمینه عبارتند از:

۱- مجموعه مفروضه‌ها و بحث‌هایی که به ریشه‌ها، پدیدایی و شکل‌گیری مذهب می‌پردازند.

۲- مجموعه مفروضه‌ها و بحث‌هایی که به عوامل بقا، تداوم افکار و اعمال مذهبی پرداختند.

۳- مجموعه مفروضه‌ها و بحث‌هایی که در خصوص پیامدها و نتایج تفکرات و اعمال مذهبی اشاره دارند.

در میان مجموعه مباحثی که تاکنون مطرح شده‌اند، برخی از آن‌ها با توجه به اهمیت و هدفی که این پژوهش در پی تحقق آن است، با تفصیل بیشتری ارایه خواهند شد. از جمله این موارد، رویکرد برخی از پژوهشگران در تبیین و تفسیر شناختی از مذهب

1. Ellis

2. Bergin

3. Richards

4. Stinchfield

5. Batson

6. Ventis

7. Hallahmi

8. Argyle

9. The Psychology of Religious Behavior, Beliefs and Experience

است. این مباحث در صددند تا مذهب را با توجه به جایگاه با اهمیتش در تفسیر پدیده‌های وابسته به انسان و نیز تفسیر عمومی که از جهان هستی ارایه می‌کند، ارزشیابی کنند.

نیازهای تفسیری انسان از خود و محیط پیرامون

یکی از رویکردهای موجود در روان‌شناسی، مذهب را با نیازهای بنیادین انسان برای درک و تفسیر جهان هستی، محیط پیرامون و خود، مرتبط می‌داند. از این دیدگاه انسان موجودی است جستجوگر و برای پاسخگویی به پرسش‌های بی‌شماری که او را احاطه کرده، راه‌های مختلف را واری می‌کند. براساس این رویکرد، تمام نظام‌های اعتقادی، مجموعه‌ای از تفسیرهایی هستند که به پرسش‌های بی‌شمار انسان درباره خود و دیگران پاسخ می‌گویند و تردیدهای او را درباره ناشناخته‌ها، برطرف می‌سازند.

فیسک^۱ و تایلور^۲، ۱۹۹۱؛ مارکوس^۳ و زایونک^۴، ۱۹۸۵ به نقل از هالامی، ۱۹۹۷) از جمله نظریه پردازانی هستند که مذهب را در چارچوب کنش‌های شناختی آن، مورد توجه قرار داده‌اند. از دیدگاه پژوهشگران اخیر، انسان در برابر نظم و انسجامی که در پیرامون خود می‌یابد، در تلاش است تا الگوهای فاعلی ساده‌ای فراهم سازد که بر اساس آن، روابط پیچیده جهان هستی را بازنمایی و تفسیر کند. تمایل به سازماندهی ذهنی این جهان بی‌کران، به عنوان یک ضرورت نخستین مطرح است و هر تلاشی که به ابهام و عدم یقین پایان دهد در این چارچوب می‌گنجد.

مواجهه با فقدان معنا، خطری برای گسیختگی و فقدان وحدت یافتگی روانی است. تلاش برای غلبه بر بی‌معنایی، منجر به جستجوی چارچوبی از معانی و ارزش‌ها می‌شود که محصول آن تأمین‌کننده یک احساس جامع نسبت به جهان هستی است. نظام‌های اعتقادی و مذهب، در این میان چارچوب‌های جامع و کاملی فراهم می‌سازند که تعریفی همه‌جانبه از جهان هستی ارایه می‌دهند و جایگاه انسان را در آن مشخص می‌سازند. مذهب تأمین‌کننده مجموعه‌ای از شناخت‌های اجتماعی است که در تفسیر

1. Fisk

2. Taylor

3. Markus

4. Zajonc

واقعیت، تعریف خود^۱ و منبعی از جهت‌گیری‌ها برای رفتارها مشارکت دارد. در همین چارچوب است که می‌توان پذیرفت، مذهب عرضه‌کننده افکار معناداری در مواجهه با رنج‌ها و تحمل سختی‌ها و دشواری‌هاست.

از نظر تایلور (۱۹۸۳) پس از بررسی‌های مختلف بر افرادی که با حوادث سخت و مشکلات تهدیدآمیز درگیر بوده‌اند، جمع‌بندی خود را چنین اعلام کرده است: زمانی که فردی دچار تهدید می‌شود، فرایند سازش یافتگی او حول سه موضوع "تلاش برای یافتن معنا"، "کوشش برای به دست آوردن مجدد سلطه خود بر آن حادثه و یا بر کل زندگی" و "تلاش برای ارزنده سازی خود و بازسازی حرمت خود از دست رفته" سازمان خواهد یافت. در پرتو این فرایند است که فرد مجدداً احساسی خوب از خود را سامان می‌دهد و از خود در برابر شکست‌ها و یا تحقیرها حفاظت می‌کند.

از این دیدگاه مذهب را می‌توان نظامی از اعتقادات دانست که در خدمت معنابخشی به زندگی است. مذهب به عنوان مجموعه‌ای از اعتقادات، بایدها و نبایدها و نیز ارزش‌های اختصاصی یا تعمیم یافته، یکی از مؤثرترین تکیه‌گاه‌های روانی به شمار می‌رود که قادر است، معنای زندگی را در لحظه لحظه‌های عمر فراهم سازد و در شرایط خاص نیز با فراهم سازی تکیه‌گاه‌های تبیینی، فرد را از تعلیق و بی‌معنایی نجات دهد. با این حال، نظر همه پژوهشگران درباره کارکردهای مذهب یکسان نیست و می‌توان پژوهشگرانی را یافت که معتقدند مذهب نه تنها واجد کنش مثبتی نیست، بلکه اثرات تخریبی نیز بر سلامت روانی دارد (الیس، ۱۹۸۰). به هر حال بررسی روند این پژوهش‌ها از جهات متعددی قابل تأمل و ارزیابی است.

یافته‌های پژوهشی و دیدگاه‌های نظری

پس از دوره‌ای طولانی که در آن پژوهش‌های مربوط به مذهب نادیده گرفته شد، مجدداً موضوع‌های مذهبی علائق جدی را در سالیان اخیر به خود جلب کرده است. در دو دهه گذشته پژوهش‌های اکتشافی فراوانی در این زمینه به نتیجه رسیده که نتایج آن بسیار جالب و غیر قابل انتظار بوده‌اند. پژوهش‌های الیس، ۱۹۸۰؛ برگین، ۱۹۸۳؛ برگین

و استینج فیلد، ۱۹۸۸؛ باتسون و وتیس، ۱۹۸۲؛ ریچاردز، ۱۹۸۸ از زمره این مواردند. ایس در گزارش خود بر چنین مفروضه‌ای تکیه زده است که افراد مذهبی دارای اغتشاش‌های هیجانی بیشتری در مقایسه با افراد غیرمذهبی‌اند. این در حالی است که گروه دیگری از مطالعات، به بررسی تأثیر مثبت مذهب بر سلامت روانی پرداخته‌اند و سومین جریان در این زمینه به بررسی نقش مذهب در مشاوره و روان‌درمانگری اشاره دارد (ریچاردز، ۱۹۹۱).

ایس (۱۹۸۰) تأکید دارد که مناسب‌ترین راه‌های درمان در حل مشکلات هیجانی فقط غیرمذهبی است. وی معتقد است تمایلات مذهبی در نوع انسان، کمتر به سلامت روانی منجر می‌شود. هم‌چنین ایس می‌افزاید مذهبی بودن افراطی به طور قابل توجهی با اغتشاش‌های هیجانی رابطه دارد. در پاسخ به نظریه ایس، برگین (۱۹۸۳) مجموعه پژوهش‌هایی را سامان داد تا بر اساس آن، فرضیه‌های ایس به صورت دقیق‌تری واریسی شود.

وی با پژوهشی که به صورت فراتحلیلی^۱ انجام شد، به بررسی تمام پژوهش‌هایی که تا سال ۱۹۷۹ انجام شده و در آن به نقش مذهب اشاره داشته‌اند، پرداخت. برگین در صدد بود تا نقش مذهبی بودن را با انواع اختلالات روانی در رابطه‌گذار و فرضیه ایس را آزمون کند. او در جمع‌بندی نهایی خود ۳۰ تأثیر را به دست آورد: در ۲۳ نتیجه، تأثیر معناداری مشاهده نشد، در ۵ محور تأثیر، اثر مثبت مشاهده شد و در ۲ مورد اثر منفی بین مذهبی بودن و علائم آسیب شناختی به دست آمد. برگین در نهایت اعلام کرد مرور بر پژوهش‌های گذشته آشکار می‌سازد که شواهدی برای اثبات فرضیه ایس وجود ندارند و شواهد اندکی نیز نشان‌دهنده نقش مثبت مذهب در درمان است.

بدین ترتیب برگین (۱۹۸۳) ضرورت تأملی مجدد بر پژوهش‌های این زمینه را یادآور شد و ضرورت بازنگری روش شناختی را در این حوزه مورد تأکید قرار داد. پس از طرح نظرات برگین (۱۹۸۳)، پژوهشگران تلاش بیشتری برای آزمون فرضیه ایس به انجام رساندند. شارکی و مالونی (۱۹۸۶)، به نقل از ریچاردز، (۱۹۹۱) به بررسی داده‌هایی که در مؤسسه ایس با عنوان مطالعات پیشرفته روان‌درمانگری عقلانی در

نیویورک به انجام رسیده بود، پرداختند. آن‌ها نتیجه‌گیری کردند که شواهد قابل توجهی که مبین مشکلات بیشتر افراد مذهبی در مقایسه با افراد غیر مذهبی باشند، وجود ندارند. البته یکی از مشکلات موجود بر سر راه این بررسی‌ها، نوع داده‌های در دسترس بود که متأسفانه فاقد ملاک‌های عینی برای سلامت روانی بوده و بیشتر بر گزارش شفاهی اشخاص تکیه داشته است.

برگین در ادامه تلاش‌های خود در پژوهش‌های دیگر (برگین و استینچ فیلد، ۱۹۸۸) به بررسی تفاوت‌های موجود در علائم آسیب شناختی و نیز سایر ویژگی‌های روانی دانشجویان مذهبی و غیرمذهبی پرداخت. برگین و استینچ فیلد گزارش کرده‌اند که دانشجویان مذهبی اغلب در دامنه بهنجار مقیاس‌های اضطراب، افسردگی، مفهوم - خود، باورهای غیر منطقی و سایر اندازه‌های عینی ارزشیابی شخصیت و سلامت روانی قرار می‌گیرند. در جمع بندی نهایی، برگین و استینچ فیلد گزارش کرده‌اند که تعهدات مذهبی قابل توجه، می‌تواند همبستگی مثبتی با کنش‌های شخصی بهنجار داشته باشند. ریچاردز (۱۹۹۱) نیز در مطالعه خود نشان داده است که جهت‌گیری مذهبی دارای تأثیری مثبت بر سلامت روانی است. این یافته‌ها در پژوهش‌های متعددی، این نتیجه را مسجل ساخته‌اند که اعتقادات مذهبی عملاً در خدمت سلامت روانی است و گزارش الیس پشتوانه نیرومندی ندارد (پاراگمنت^۱، ۱۹۹۰؛ باتسون و وتیس، ۱۹۸۲؛ لوین^۲ و شیلر^۳، ۱۹۸۷؛ والتز^۴، ۱۹۸۸).

اکنون در آغاز هزاره سوم میلادی، روان‌شناسان بسیاری علاقه‌مند به بحث و بررسی ابعاد روان‌شناسی مذهب بوده و همان‌گونه که گذشت کوشش‌های وسیعی در حال انجام است. علی‌رغم این‌که موضوع مذهب و جهت‌گیری‌های مذهبی در خارج از کشور توجه بسیاری از روان‌شناسان را برانگیخته و در این گستره آزمون‌های متعددی نیز ساخته شده است، با این حال اغلب این مقیاس‌ها متناسب با ویژگی‌های فرهنگی ما نیستند و نیازهای پژوهشی را برآورده نمی‌سازند. بدین ترتیب، به منظور فراهم سازی آزمونی متناسب و نیز هماهنگ با ویژگی‌های فرهنگ اسلامی و ایرانی، تلاش گسترده‌ای

1. Paragment

2. Levin

3. Schiller

4. Waltz

صورت گرفت تا آزمونی مطلوب و قابل اتکا تدارک شود.

با این توصیف، موضوع مذهب و به ویژه فرایند ارزشیابی آن دارای ویژگی‌های پیچیده‌ای است. اکنون با توجه به آنچه گذشت، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که نظر به ویژگی‌های خاص اسلام آیا می‌توان آزمونی برای بررسی جهت‌گیری مذهبی متناسب با ویژگی‌های آن طراحی کرد؟ و اگر پاسخ مثبت است بر اساس کدام مبانی می‌توان به طراحی این مقیاس اقدام کرد.

مقیاس جهت‌گیری مذهبی^۱

مبانی نظری

در میان متون مذهبی از قرآن کریم گرفته تا نهج البلاغه حضرت امیر (ع) و تا روایات بی‌شمار ائمه معصومین (ع)، به وفور می‌توان توصیف‌هایی را یافت که در آن صفات مؤمنین یا کافرین و یا آرمان‌های انسانی در نظام دینی تفسیر شده است. فهرست کردن این موارد در این مقوله نه سودمند است و نه ممکن و جز تعداد بی‌شماری از عناوین و موضوعات، برای گام بعدی در این مسیر، حاصلی دربر نخواهد داشت.

صرف‌نظر از توصیف‌های الهی در قرآن کریم، کافی است تا تنوع این موضوعات را در چند فراز از بیانات امیرالمؤمنین علی (ع) مشاهده کرد. حضرت امیر (ع) در نهج البلاغه (ترجمه سید جعفر شهیدی) چنین فرموده است:

* سرلوحه دین شناختن اوست و درست شناختن او، باور داشتن او و درست باور داشتن او یگانه انگاشتن او و یگانه انگاشتن، او را به سزا اطاعت کردن است. (بخشی از خطبه اول).

* ایمان آن است که راستی را برگزینی که به زیان تو بود بر دروغی که تو را سود دهد، و گفتارت بر کردارت نیافزاید و چون از دیگری سخن‌گویی ترس از خدا در دلت آید (سخنان کوتاه، ۴۵۸)

* برخی ایمان در دل‌ها برقرار است و برخی دیگر میان دل‌ها و سینه‌ها عاریت و ناپایدار. تا روزگار سرآید و مرگ درآید (بخشی از خطبه ۱۸۹).

* شما را سفارش می‌کنم به یاد آوردن مردن، و از مردن اندک غافل بودن، چگونه از چیزی غافل می‌شوید که شما را فراموش نکند (بخشی از خطبه ۱۸۸).

* ستم راندن بر بندگان، بدترین توشه است برای آن جهان (سخنان کوتاه، ۲۲۱).

* ایمان، شناختن به دل است و اقرار به زبان و به اندام‌ها بردن فرمان (سخنان کوتاه، ۲۲۷).

* ایمان بنده راست نباشد جز آن‌گاه که اعتماد او بدان‌چه در دست خداست، بیش از اعتماد وی بدان‌چه در دست خود اوست، بود (سخنان کوتاه، ۳۱۰).

* هیچ ایمان چون آزر و شکیبایی نیست (سخنان کوتاه، ۱۱۳).

نمونه فوق بخشی از معارف دینی است که در متون اسلامی به فراوانی می‌توان یافت. بدین ترتیب باید به یک جمع بندی منسجم از بنیادی ترین محورهای دین دست یافت. محورهایی که قادر باشند تا بر تمام موضوعاتی که با انسان مرتبط می‌شوند و در قالب آن می‌توان به وظایف و مسئولیت های انسانی پی برد، پوشش دهد. بهترین الگویی که بتوان بر اساس آن به سازماندهی این محورهای اصلی و بنیادی پرداخت، دستورالعمل ها، خواسته‌ها و آرمان‌هایی است که در چارچوب مناسبات انسان با خود، مناسبات انسان با دیگران - انسان‌های دیگر - مناسبات انسان با سایر پدیده‌های هستی - نظیر دنیا و آخرت - می‌توان خلاصه کرد (امام صادق (ع)).^۱ مجموعه دستورالعمل‌ها و خواسته‌های دینی را می‌توان در این سه محور اصلی گنجانده و به تعبیری دین و مذهب، نظام تفسیری است که چگونگی رابطه انسان را با خود، با انسان‌های دیگر و با کل پدیده‌های جهان هستی تبیین می‌کند. بدین ترتیب اصول راهنمای ما برای تهیه پرسشنامه، همین الگویی است که در چارچوب آن می‌توان به انواع و اشکال وظایف و مسئولیت های انسان از دیدگاه مذهبی پی برد. رابطه انسان با خویش بر اساس جهت‌گیری مذهبی واجد ویژگی های خاصی است که آن را از سایر جهت‌گیری‌ها متفاوت می‌سازد. برای مثال، انسان مؤمن در برابر خویش دارای مسئولیت‌هایی نظیر؛

۱. الگویی که از این پس مورد استفاده قرار خواهد گرفت مبتنی بر تفسیری است منسوب به امام صادق (ع) که شرح و تفصیل آن را می‌توان در کتاب‌های حدیث و روایات یافت.

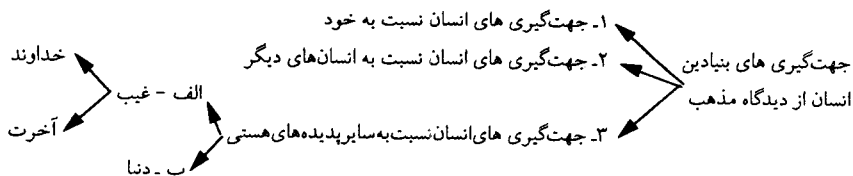

مراقبه (مراقبت از خویشتن)، محاسبه (رسیدگی به اعمال و افکار خود) و در نهایت توبه (بازگشتن و خطای خود را جبران کردن) است. مضامین فوق در متون دینی با شرح و تفصیل فراوان آمده‌اند. به صورت طبیعی شکلی خاص از جهت‌گیری انسان نسبت به خود در متون مذهبی و تفاسیر وجود دارد که این جهت‌گیری را از سایر توصیه‌ها، آئین‌ها و نظام‌های فرهنگی و اجتماعی متمایز می‌سازد.

روابط انسان با دیگران نیز دقیقاً تابع اصولی خاص و تعریف شده است. مؤلفه‌های اعتقادات مذهبی و ارزش‌های الهی در جهت‌گیری انسان نسبت به دیگران را می‌توان با مفاهیمی نظیر عفت، حلم و مدارا، رازداری، ایثار، صداقت، عدالت، مسئولیت، خوشرویی توصیف کرد.

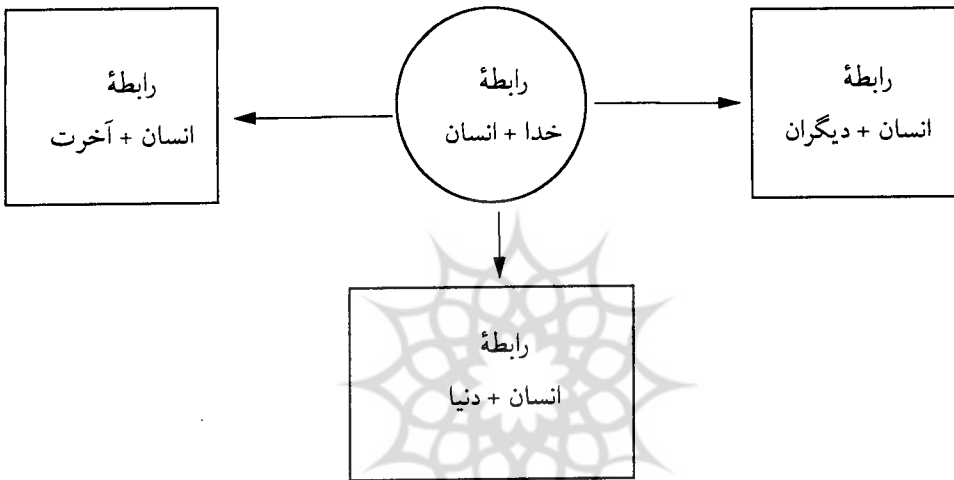
در اعتقادات مذهبی، افزون بر تنظیم رابطه انسان با خویشتن و انسان‌های دیگر دو پدیده بسیار مهم دیگر نیز وجود دارد که دین این رابطه و مسئولیت‌ها و وظایف انسان را در برابر آن روشن ساخته است. پدیده نخست "دنیا" و تمام مظاهر آن است و در آن از وظایف انسان نسبت به زمان و آب و خاک و مال و فرزند و جز آن سخن رفته است. و دیگری غیب است که مذهب وظایف و مسئولیت‌های انسان را در برابر دو پدیده اساسی یعنی "خداوند" و "آخرت" تبیین می‌کند. هر یک از این دو محور خود شامل مؤلفه‌های تفصیلی است که عناوین و تعریف‌های هر یک به صورت مشروح خواهند آمد.

با توجه به آنچه گذشت چارچوب اساسی ما برای طراحی پرسشنامه، مرجعیت بخشیدن به ساختار روابط و مناسبات انسانی در تمام ابعاد آن است. شکل ۱ منعکس کننده ابعاد این روابط است.

شکل ۱: جهت‌گیری انسان نسبت به خود، دیگران و جهان هستی از دیدگاه مذهب

تأکید بر این نکته ضروری است که تمام این جهت‌گیری‌ها تابعی از رابطه بین انسان و خداست و کلیه ارتباطات، وظایف و مسئولیت‌های انسان به دلیل و با محوریت خداوند، مشروعیت و مقبولیت می‌یابد. با توجه به این اصل الگوی گویاتر برای جهت‌گیری‌های انسان در مواجهه با عالم هستی، شکل ۲ خواهد بود.

شکل ۲. رابطه انسان با جهان هستی با محوریت رابطه انسان با خدا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مجله علمی پژوهشی علوم انسانی

تعریف مفاهیم و مؤلفه‌های اصلی در جهت‌گیری مذهبی با توجه به آنچه گذشت، در سطور زیر مؤلفه‌های هر یک از ابعاد رابطه انسان را مطرح و با بهره‌گیری از مذهب، آن‌ها را تعریف خواهیم کرد.

رابطه انسان با خویشتن

انسان موجودی است که از روح الهی بهره‌مند بوده و به همین دلیل واجد شرافتی است که او را از سایر موجودات هستی متمایز می‌سازد. خلقت او بر اساس تدبیر الهی واجد هدفی است که کمال و فضایل اخلاقی آن را محقق می‌سازد. انسان در برابر خویشتن مسئول است و در برابر خود حداقل مأمور به سه وظیفه الهی است:

الف - مراقبه (مراقبت). توجه مداوم نسبت به خود، تصمیم‌گیری‌ها، ارزش‌ها، اعمال و اعتقادات.

ب - محاسبه. ارزشیابی مداوم خود و کنش‌های خود نظیر تصمیم‌گیری‌ها، ارزش‌ها، اعمال و اعتقادات.

ج - توبه. در صورت مواجهه با خطا و یا یافتن خللی در تصمیم‌گیری‌ها، ارزش‌ها، اعمال و اعتقادات، به سرعت بازگشتن و خطای خود را جبران کردن.

مؤلفه‌های جهت‌گیری‌های مذهبی در رابطه بین انسان و دیگران

الف - عفت. خویشتن‌داری از پای گذاشتن در حریم دیگران، چشم پوشیدن بر گناه و لگام زدن بر شهوت‌ها.

ب - حلم و مدارا. کوچک شمردن خطا و نادیده گرفتن اشتباه دیگران، بردباری، و برنیاشفتن با دیگران در مواجهه با رویدادها و خشم آنان و با آرامش پذیرفتن دیگران.

ج - رازداری. کتمان راز دیگران و جز با اجازه آنان سر از سر دیگران نگشودن.

د- ایثار. از حق خویش گذشتن و در عین نیاز، نیاز دیگران برطرف ساختن و خود را در راه احقاق حقوق دیگران به خطر انداختن.

هـ - صداقت. از سر راستی و صدق با دیگران مواجه شدن و مؤمن دیگر را نفریفتن.

و- عدالت. حق را در جای خود دیدن و برخوردی بجا با مردم داشتن.

ز- مسئولیت. در خصوص سرنوشت دیگران حساس بودن و برای حل مسائل آنان برخوردی فعال داشتن.

ح - خوشرویی و شادابی. در معاشرت با دیگران با نشاط بودن و دیگران را به نشاط آوردن.

مؤلفه‌های جهت‌گیری‌های مذهبی در رابطه بین انسان و خداوند

الف - یقین. باور عمیق به این که خداوند خالق جهان هستی، قادر، مدبر و حکیم است و جهان هستی را از سر حکمت آفریده است.

ب - ذکر و عبادت. اعتقاد به پیروی از دستورات الهی و اجتناب از نواهی حضرت حق و یادآوری مداوم اسماء، صفات و نعمت‌های او.

- ج - اخلاص. در عرصهٔ فکر، نظر و عمل، تنها به او اندیشیدن و اعمال و افکار خود را برای قرب به او سامان دادن و از غیر او بریدن .
- د - رضا. به خواست‌های حق تن دادن، خوشی‌ها و ناخوشی‌های زندگی را با تدبیر او تفسیر کردن و سرمخالفت نداشتن.
- ه - جهاد. برای اجرای فرامین الهی خود را به خطر انداختن.

مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی در رابطهٔ بین انسان و دنیا

- الف - تقوی. پروا پیشه ساختن و خود را از ورود به عرصه‌های آلوده و خطا پیراستن.
- ب - زهد. به جلوه‌های پر زرق و برق دنیا رغبتی نداشتن، دنیا را کوچک انگاشتن و ذوق وصول به حضرت حق داشتن .
- ج - سازندگی. دنیا را مزرعهٔ آخرت پنداشتن و خود را برای ساختن آن مأمور دیدن .

مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی در رابطهٔ بین انسان و آخرت

- الف - ایمان به آخرت . باور عمیق به این که روز جزا برپا خواهد شد و اعمال انسان در ترازوی حسابرسی، محاسبه و ارزشیابی خواهند شد.
- ب - شوق به آخرت. تلاش برای پربارکردن توشهٔ آخرت و ترجیح آخرت بر دنیا.
- ج - هول مرگ. یادآوری مداوم لحظهٔ وداع و آماده ساختن خود برای سبکبال مواجه شدن با آن.

طرح پژوهش

روش آماده سازی مقیاس

اکنون مهم‌ترین پرسش این است که آیا این الگو منعکس‌کنندهٔ جهت‌گیری مذهبی با رویکردی اسلامی و شیعی است و کلیت آن را می‌توان با نظام اعتقادات اسلامی هماهنگ دانست یا خیر؟

این پرسش، مسئله حیاتی اعتبار محتوایی را مطرح می‌سازد. به منظور بررسی اعتبار محتوایی این الگو و نیز پرسش‌هایی که بر اساس این الگو طراحی شده است، مذاکرات مفصل و طولانی با روحانیون محترم دفتر همکاری حوزه و دانشگاه صورت گرفت. پس

از گفتگوهای مفصل کلیت این الگو و مؤلفه‌های پیشنهادی تأیید و با تغییراتی مختصر در برخی از مؤلفه‌ها، این الگو نهایی شد. پس از آن پرسش‌های طراحی شده برای سنجش هر یک از ابعاد جهت‌گیری‌های مذهبی ارزیابی و نهایی شد. بدین ترتیب امکان پاسخگویی به این پرسش فراهم شد که آیا این الگو و پرسش‌های طراحی شده بر اساس آن، همان جهت‌گیری‌های مذهبی از دیدگاه اسلام را می‌سنجند یا خیر؟ پاسخ در این سطح مثبت بود و با این حرکت، امکان اجرای بقیه مراحل فراهم شد.

گام دوم در این مسیر، ارزشیابی مواد آزمون و یافتن اشکال‌ها و ابهام‌های احتمالی در مواد آزمون بود. بدین منظور، به صورت آزمایشی پرسشنامه در مورد ۲۰ نفر از دانشجویان اجرا و از آنان خواسته شد ضمن پاسخگویی به پرسشنامه، نواقص احتمالی در شکل و محتوای مواد را گزارش کنند. پس از جمع‌آوری پرسشنامه، نواقص موجود در برخی از مواد اصلاح و مواد نهایی برای آزمون مشخص شد.

با آماده‌سازی مواد مقیاس، مرحله بعدی اجرای گسترده پرسشنامه و ارزیابی اعتبار و قابلیت اعتماد آن بود.

لازم به یادآوری است که این پرسشنامه بر اساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت تهیه شده و پاسخگو نظر خود را در باره هر پرسش از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم مشخص می‌سازد.

آزمودنی‌ها و روش تحلیل داده‌ها

به منظور بررسی مقدماتی مقیاس تهیه شده، ۴۷۰ نفر به صورت تصادفی از جامعه مردان بالا تر از ۱۶ سال انتخاب شدند. ابتدا به صورت تصادفی ۱۱ شهر انتخاب و متناسب با جمعیت هر شهر، نمونه مورد نظر انتخاب شد. ۱۱ استانی که نمونه برداری از آن‌ها انجام شد عبارتند از: تهران، گیلان، چهارمحال و بختیاری، همدان، خراسان، فارس، اصفهان، کرمانشاه، زنجان، یزد و آذربایجان غربی. پس از انتخاب نمونه‌ها، فرم مقدماتی آزمون که متشکل از ۸۰ پرسش بود در اختیار آنان قرار گرفت. پژوهشگران ضمن توضیح مختصر در باره پژوهش و راهنمایی آزمودنی‌ها، آن‌ها را برای تکمیل پرسشنامه آماده ساختند.

به منظور تحلیل نتایج از روش‌های تحلیل عاملی^۱ برای یافتن بار عاملی و عوامل مقیاس، از ضریب آلفای کرونباخ، روش دو نیمه سازی گاتمن و نیز روش اسپیرمن - براون برای بررسی میزان هماهنگی درونی پرسش‌ها استفاده شد.

یافته‌ها

اجرای آزمون تحلیل عوامل درباره نتایج پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی، دو عامل اساسی را از یکدیگر متمایز ساخت. این آزمون که با استفاده از روش واری ماکس^۲ و با استفاده از سطح تمایز مواد در حداقل ۰/۴ اجرا شد، پرسش‌های ضعیف را حذف و قوی‌ترین پرسش‌ها را در سنجش جهت‌گیری مذهبی سرند کرد.

مجموعه پرسش‌های موجود در این مقیاس، در دو عامل متشکل شدند. عامل نخست، به ابعاد تأمین‌کننده جهت‌گیری مذهبی می‌پردازد و موضوعاتی نظیر اعتقاد به خداوند و روز جزا، اعتقاد به یاری مردم و نیازمندان، اعتقاد به وظیفه کار و تلاش برای سازندگی، اعتقاد به خدمت به مردم و اعتقاد به یاری خداوند در روزهای سخت را در بر گرفته است. عامل دوم، عاملی منفی در جهت‌گیری مذهبی است و فقدان مهار خود در مواجهه با گناه، عدم اعتقاد به خدمت به مردم و وظیفه انسانی، ناشکیبایی در برابر نتیجه کار و تمایل به کسب فوری نتیجه (دنیاگرایی)، فقدان مراقبت از افکار و اعمال، خودخواهی و فقدان توجه به حقوق دیگران، نادیده گرفتن حریم‌ها برای تحقق اهداف شخصی و نارضایتی از زندگی را در بر می‌گیرد.

بدین ترتیب مقیاس جهت‌گیری مذهبی در نهایت با ۴۵ پرسش، برای بهره برداری در ارزشیابی جهت‌گیری مذهبی افراد آماده شده است. با توجه به آنچه گذشت نتایج به دست آمده از گروه نمونه و نتایج تحلیل عوامل در ذیل می‌آید.

بررسی نتایج به دست آمده نشان داد که ۱۷ نفر گزینه سن را تکمیل نکرده‌اند و بدین ترتیب اطلاعات مربوط به آن‌ها از تحلیل نتایج مربوط به سن حذف شده است. حداقل سن ۱۶ سال و حداکثر آن ۷۵ سال گزارش شده است. جدول ۱ مشخصات آماری آزمودنی‌ها را با توجه به سن نشان می‌دهد.

جدول ۱. مشخصات آماری متغیر سن در نمونه مورد مطالعه

تعداد نمونه	۴۷۰
نمونه خوانده شده	۱۷
میانگین	۳۱/۹۳
خطای معیار میانگین	۰/۳۷۱۵
میانه	۳۲
نما	۳۰
انحراف معیار	۷/۹۱
واریانس	۶۲/۵۲

بررسی وضعیت تحصیلات نیز نشان می دهد که ۶۱ درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات متوسطه و کمتر از آن هستند. هم چنین ۱۸ پرسش نامه نیز فاقد اطلاعات مربوط به تحصیلات بوده و بدین ترتیب آنها از محاسبه شاخص های آماری مربوط به تحصیلات حذف شده اند. اطلاعات تکمیلی در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد میزان تحصیلات نمونه مورد مطالعه

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بی سواد	۲۵	۵/۳	۵/۵
ابتدایی	۲۸	۶/۰	۱۱/۷
راهنمایی	۸۰	۱۷	۲۹/۴
متوسطه	۱۴۳	۳۰/۴	۶۱/۱
لیسانس	۱۵۰	۳۱/۹	۹۴/۲
فوق لیسانس و دکترا	۲۶	۵/۵	۱۰۰
جمع	۴۵۲	۹۶/۲	
نمونه خوانده نشده	۱۸	۳/۸	
جمع کل	۴۷۰	۱۰۰	

بررسی نتایج با توجه به روش تحلیل عاملی، مجموعه مواد آزمون را در دو عامل متشکل ساخت. هم‌چنین از ۸۰ پرسش اولیه ۳۵ پرسش که کمتر از سطح تمایزی ۰/۴ بودند حذف شدند. جدول ۳، به تفکیک عوامل تفکیک شده و نیز وزن عاملی هر یک از مواد را نشان می‌دهد.

جدول ۳. وزن عاملی مواد مقیاس جهت‌گیری مذهبی در دو عامل روی‌آوری و سازمان‌نایافتگی مذهبی

عامل روی‌آوری به مذهب	مواد مقیاس شماره	عامل سازمان نایافتگی مذهبی	مواد مقیاس شماره
۰/۴۲۱۱	۱	۰/۵۳۵۵	۴
۰/۵۵۶۲	۲	۰/۵۱۷۷	۹
۰/۶۵۳۸	۳	۰/۵۰۰۷	۱۰
۰/۴۸۱۹	۵	۰/۵۷۹۸	۱۲
۰/۵۵۲۵	۶	۰/۵۹۳۸	۱۵
۰/۵۲۸۳	۷	۰/۴۵۸۷	۱۶
۰/۵۱۸۲	۸	۰/۵۲۶۲	۱۹
۰/۴۴۸۸	۱۱	۰/۴۶۱۱	۲۰
۰/۵۹۳۱	۱۳	۰/۵۲۰۳	۲۲
۰/۴۶۶۸	۱۴	۰/۴۰۲۴	۲۳
۰/۴۷۷۰	۱۷	۰/۵۳۵۵	۲۴
۰/۶۴۴۴	۱۸	۰/۴۶۷۹	۳۱
۰/۵۱۵۰	۲۱	۰/۴۳۴۱	۳۲
۰/۴۰۳۲	۲۵	۰/۴۲۳۸	۳۵
۰/۵۲۲۷	۲۶	۰/۵۹۶۰	۳۸
۰/۵۸۹۴	۲۷	۰/۴۴۲۰	۴۱
۰/۴۷۰۵	۲۸	۰/۵۵۵۹	۴۳
۰/۵۵۵۱	۲۹	۰/۵۸۷۹	۴۴
۰/۴۴۴۷	۳۰	۰/۴۹۸۰	۴۵
	۳۳	۰/۵۲۸۹	
	۳۴	۰/۵۱۹۶	
	۳۶	۰/۴۶۵۰	
	۳۷	۰/۵۷۱۸	
	۳۹	۰/۵۱۸۴	
	۴۰	۰/۵۰۱۵	
	۴۲	۰/۴۹۸۶	

به منظور بررسی نقاط درصدی نمرات آزمودنی‌ها، نتایج به دست آمده از کل مقیاس و نیز نمرات هریک از عوامل تحلیل و نتایج آن در جدول ۴ گزارش شده است. به منظور رعایت دقت در محاسبه نقاط درصدی، حتی اگر پرسشنامه ای دارای یک پرسش بی جواب بود از محاسبه کنار گذاشته شد. تفصیل نتایج را می توان در جدول دید.

جدول ۴. توزیع نقاط درصدی نمره مقیاس در نمونه مورد مطالعه

نقاط درصدی	روی آوری به مذهب	سازمان نایافتگی مذهبی	نمره کل مقیاس جهت گیری مذهبی
نمونه خوانده شده	۴۰۰	۳۹۹	۳۹۸
نمونه خوانده نشده	۷۰	۷۱	۷۲
۵	۶۶/۰۰۰۰	۶۳/۰۰۰۰	۱۳۴/۰۰۰۰
۱۰	۷۳/۰۰۰۰	۶۹/۰۰۰۰	۱۴۷/۰۰۰۰
۱۵	۷۹/۰۰۰۰	۷۲/۰۰۰۰	۱۵۳/۰۰۰۰
۲۰	۸۳/۰۰۰۰	۷۵/۰۰۰۰	۱۶۰/۰۰۰۰
۲۵	۸۷/۰۰۰۰	۷۷/۰۰۰۰	۱۶۶/۰۰۰۰
۳۰	۹۲/۰۰۰۰	۷۹/۰۰۰۰	۱۶۸/۰۰۰۰
۳۵	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۰۰۰۰	۱۷۰/۰۰۰۰
۴۰	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۱۲۶۸	۱۷۴/۰۰۰۰
۴۵	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۱۲۶۸	۱۷۴/۴۹۶۶
۵۰	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۱۲۶۸	۱۷۴/۴۹۶۶
۵۵	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۱۲۶۸	۱۷۵/۱۶۶۴
۶۰	۹۴/۳۶۹۷	۸۲/۰۰۰۰	۱۷۸/۰۰۰۰
۶۵	۹۴/۷۷۹۴	۸۳/۰۰۰۰	۱۸۰/۳۶۹۷
۷۰	۹۸/۰۰۰۰	۸۵/۰۰۰۰	۱۸۳/۱۹۹۷
۷۵	۱۰۲/۰۰۰۰	۸۷/۰۰۰۰	۱۸۶/۵۲۷۳
۸۰	۱۰۷/۰۰۰۰	۸۸/۰۰۰۰	۱۹۱/۰۰۰۰
۸۵	۱۱۱/۰۰۰۰	۸۹/۰۰۰۰	۱۹۷/۱۵۰۰
۹۰	۱۱۶/۰۰۰۰	۹۱/۰۰۰۰	۲۰۳/۱۲۶۸
۹۵	۱۲۲/۰۰۰۰	۹۳/۰۰۰۰	۲۰۹/۰۰۰۰

در نهایت مشخصات آماری به دست آمده از ۴۷۰ نمونه در جدول ۵ آمده است. در این جدول اطلاعات لازم آماری در خصوص نمره کل مقیاس و نیز عوامل موجود در مقیاس ارایه شده که از آن‌ها می‌توان در پژوهش‌های آتی و نیز پژوهش‌های مقایسه‌ای استفاده کرد.

جدول ۵. مشخصات آماری مقیاس جهت‌گیری مذهبی در نمونه مورد مطالعه

مشخصات آماری	روی آوری به مذهب	سازمان نیافتگی مذهبی	نمره کل مقیاس جهت‌گیری مذهبی
نمونه خوانده شده	۴۰۰	۳۹۹	۳۹۸
نمونه خوانده نشده	۷۰	۷۱	۷۲
میانگین	۹۴/۲۳۵۲	۸۰/۳۶۷۸	۱۷۴/۶۵۵۴
خطای معیار میانگین	۰/۷۸۱۳	۰/۴۳۶۱	۱/۰۴۳۰
میانه	۹۴/۳۶۹۷	۸۰/۱۲۶۸	۱۷۴/۴۹۶۶
نما	۹۴/۳۷	۸۰/۱۳	۱۷۴/۵۰
انحراف معیار	۱۵/۶۲۶۶	۸/۷۱۱۵	۲۰/۸۰۷۷
واریانس	۲۴۴/۱۸۹۶	۷۵/۸۹۰۱	۴۳۲/۹۶۰۰
چولگی	-/۲۸۵	-/۹۹۷	-/۳۵۷۱
خطای معیار	۰/۱۲۲	۰/۱۲۲	۰/۱۲۲
کشیدگی	۰/۳۸۴	۱/۵۷۳	۰/۳۴۸
خطای معیار کشیدگی	۰/۲۴۳	۰/۲۴۴	۰/۲۴۴
دامنه	۸۶/۰۰	۴۷/۰۰	۱۰۸/۰۰
دامنه حداقل	۴۴/۰۰	۴۸/۰۰	۱۱۴/۰۰
دامنه حداکثر	۱۳۰/۰۰	۹۵/۰۰	۲۲۲/۰۰

جدول ۶ به نتایج به دست آمده از میزان هماهنگی و ثبات درونی مواد مقیاس اشاره دارد. نتایج تحلیل آماری با استفاده از روش‌های گاتمن، اسپیرمن-براون و آلفای کرونباخ

نشان می دهد که آزمون از ثبات و هماهنگی درونی قابل توجهی برخوردار است. ضرایب قابلیت اعتماد محاسبه شده از روش های دو نیمه سازی و اسپیرمن براون برابر با ۰/۹۱ و با استفاده از روش آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۵ است.

بحث

فراهم کردن مقیاسی به منظور ارزشیابی جهت گیری مذهبی با دشواری های جدی روبه روست. عملاً دو مشکل عمده وجود دارد که حل آن ها، مقدمه ضروری برای حرکت های بعدی است. مشکل نخست به ابعاد نظری موضوع مربوط است و به صورت طبیعی پیچیدگی های خاص خویش را مطرح می سازد. در این میان استخراج عوامل و مؤلفه های اصلی جهت گیری مذهبی بر اساس اعتقادات مذهبی جامعه ما واجد اهمیت ویژه است. این عوامل را با استناد به چه متونی می توان استخراج کرد؟ آیا می توان تنها به متون اصلی مذهبی نظیر قرآن کریم اکتفا کرد؟ آیا مضامین قرآنی که واجد بار تفسیری و معنایی عمیقی هستند، برای تنظیم این پرسشنامه کفایت می کنند؟ افزون بر آن، آیا باید به معنای لغوی این مضامین اکتفا کرد و در سطح، با برداشت های ادبی کار را به پایان رساند، یا برعکس ضروری است تا معانی عمیق تر آیات الهی را در مد نظر قرار داد و در عمق آیات قرآنی تفحص کرد؟ بدین ترتیب نخستین مسئله اساسی تنظیم راهبرد پژوهشی در متون مذهبی است که از یکسو حیطه ها و حوزه های متون را مشخص می سازد و از سوی دیگر سطح ورود به لایه های معنایی در آیات الهی یا منابع دینی دیگر را تعیین می کند.

دومین مشکل اساسی در تطبیق بین مضامین الهی با صورت های تحقق یافته انسانی اش ظاهر می شود. در صورتی که حتی حوزه ها و حیطه های متون و نیز سطح تفسیری آیات و روایات نیز روشن شوند. مشکل دوم آن است که چگونه می توان بین مفاهیم، ضوابط و معانی دینی و صورت های تحقق یافته انسانی آن، یعنی ملاک ها و معیارهایی که بیانگر این مفاهیم، ضوابط و معانی در سطح شناختی، عاطفی و یا رفتاری است، ارتباط برقرار کرد؟ هنگامی که راهبرد پژوهشی در این حوزه جستجو در لایه های عمیق تر معانی و مضامین آیات و روایات باشد، این موضوع اهمیت ویژه ای می یابد. چه یافتن وجوه رفتاری، شناختی و یا عاطفی برای معانی بسیار دشوار است و به سادگی تن

به ارزشیابی نمی‌دهد. افزون بر موارد گفته شده، مشکل دیگری نیز بر سر راه است و آن چگونگی تنظیم پرسش‌ها برای ارزشیابی جهت‌گیری‌های مذهبی است. مذهب به ویژه در کشور ما یک پدیده قدسی ارزیابی شده و با توجه به ویژگیهای جامعه ایرانی، واجد یک ارزش اجتماعی است.

بدین ترتیب نوعی سوگیری و جهت‌گیری از پیش تعیین شده را در خصوص آن می‌توان دید. حتی غیر مذهبی‌ترین افراد نیز چندان خود را لامذهب و بی‌دین نمی‌دانند و در نظام فاعلی خود به ارزش‌های مذهبی - که ممکن است با ایمان مذهبی مرسوم متفاوت باشد - معترف و معتقدند. با این توصیف مشکل بعدی این است که طراحی پرسش‌ها به صورت مستقیم با دفاع‌های جدی از ناحیه مردم مواجه شود و می‌توان پیش‌بینی کرد که احتمالاً پاسخها چندان با واقعیت‌های تعریف شده دینی منطبق نباشند.

این پژوهش به عنوان یک گام مقدماتی ضمن تاکید بر احتراز از ارزشیابی‌های صوری، که احتمالاً ملاک خود را ارزیابی رفتارهایی نظیر خواندن نماز، رفتن به مسجد و امثال آن قرار می‌دهد، بر هسته‌های زیربنایی اعتقادی استوار می‌سازد. آموزه‌های دینی، به‌ویژه با تفسیری که ائمه معصومین (ع) ارائه کرده‌اند، جهت‌گیری مذهبی را رویکردی عمیقاً درونی ارزیابی می‌کنند که محصول آن تحقق نظام جامعی از مجموعه روابط انسان با خدا، آخرت، دنیا، دیگران و خود است. این نظام تفسیری در صورتی که مبنا قرار گیرد، دیگر نمی‌توان تنها به تظاهرات صوری آئین‌ها اکتفا کرد و برای ارزشیابی آن باید ابعاد عمیق‌تر این جهت‌گیری‌ها بازشناسی شود.

پژوهش حاضر که صرفاً به عنوان طرح مسئله در حیطه ارزشیابی مذهبی مطرح شده است بر این نکته تاکید دارد که فراهم ساختن هر آزمونی در این حوزه بدون توجه به مبانی زیر بنایی آن و نیز ملاحظات خاص روش شناختی احتمالاً با مشکلاتی مواجه خواهد بود. از این منظر، این گام نخستین تنها تاکید دارد که مقیاس پیشنهادی از نظر محتوایی و نیز هماهنگی و ثبات درونی مطلوبیت لازم را دارد و برای تحقق گام‌های بعدی باید به سایر ملاک‌های ارزشیابی مقیاس نظیر بررسی میزان ثبات مقیاس در ارزشیابی رفتار مذهبی، میزان اعتبار همزمان و پیش‌بین و سایر ملاک‌های دیگر توجه داشت و آن‌ها را مورد مطالعه قرار داد. علی‌رغم این‌که اطمینان نسبی از اعتبار و قابلیت اعتماد این مقیاس وجود دارد، اما تهیه مقیاسی نیرومند برای بررسی جهت‌گیری مذهبی

نیازمند کوشش‌های بیشتر پژوهشی است. با این حال و به‌رغم وجود این مشکلات، تلاش حاضر یکی از نخستین گام‌ها برای حضور علمی در این عرصه بسیار با اهمیت جامعه ماست. امید است این گام نخستین، امکان حرکت‌های دقیق‌تر بعدی را فراهم آورد.

مقیاس جهت‌گیری مذهبی

- ۱ - گاهی متوجه نمی‌شوم که چگونه تصمیم گرفته و چگونه رفتار کرده‌ام.
- ۲ - خود من به اندازه کافی گرنباری دارم، بنابراین فرصتی برای برداشتن بار دیگران باقی نمی‌ماند.
- ۳ - رویدادهای زندگی به شدت مرا پریشان می‌کند.
- ۴ - دیگران کاشتنند و ما خوردیم، ما نیز بکاریم تا دیگران بخورند.
- ۵ - برای من دشوار است کارهایی انجام دهم که نتیجه آن سال‌ها بعد به من داده می‌شود.
- ۶ - برای من دشوار است که مراقب افکار و اعمالم باشم.
- ۷ - اگر درب منزلی باز باشد، بدم نمی‌آید نظری به داخل آن بیاندازم.
- ۸ - گاهی ترجیح می‌دهم تا منافع خود را حفظ کنم، حتی اگر حقی از کسی ضایع شود.
- ۹ - همواره نسبت به مشکلات دیگران حساسم و مشکلات آنان را مشکلات خودم می‌دانم.
- ۱۰ - معمولاً در شرایط سخت، من خود را با دعا تسکین می‌دهم.
- ۱۱ - دوستان من معتقدند که فردی غمگین و تنه‌ایم.
- ۱۲ - من آماده‌ام برای حفظ اصول و اعتقاداتم، همه چیز خود را فدا کنم.
- ۱۳ - زمانی که برای من مشکلی پیش می‌آید، علاقه‌مندم تا حق به من داده شود، حتی اگر حق به جانب من نباشد.
- ۱۴ - در جهانی که پایان آن مرگ است، عمران و آبادی در آن عاقلانه نیست.
- ۱۵ - همواره به آنچه عمل کرده و یا تصمیم گرفته، می‌اندیشم تا از تکرار خطاهای خود جلوگیری کنم.
- ۱۶ - در اینکه جهان هستی مقصد و مقصودی دارد، تردید ندارم.
- ۱۷ - گاهی لازم است برای کسب موفقیت از هر راهی استفاده کرد.
- ۱۸ - برای من دشوار است که به خطاهای خود اقرار کنم.
- ۱۹ - چون می‌دانم در کارهای جهان حکمتی وجود دارد، پذیرش حوادث برایم آسان است.
- ۲۰ - گاهی با خود خلوت کرده و آنچه را تاکنون انجام داده‌ام، مرور می‌کنم.

- ۲۱ - به نظر من دفاع از افراد خانواده حتی اگر خاطی باشند، ضروری است.
- ۲۲ - هیچگاه من احساس تنهایی نمی‌کنم، چرا که معتقدم دست‌های باری دهنده‌ایی وجود دارند که هرگز از من غافل نیستند.
- ۲۳ - برای من اصلاً مهم نیست که نتیجه کوشش من را خودم دریافت کنم، آباد کردن ارزش دارد حتی اگر نتیجه آن به دیگران برسد.
- ۲۴ - دوستانم معتقدند که من بیش از حد به مسائل دیگران توجه داشته و برای حل آن تلاش می‌کنم.
- ۲۵ - به نظر من فرصت زندگی کوتاه است، پس باید به هر شکلی که ممکن است از آن لذت برد.
- ۲۶ - برای من کسب قدرت، یک آرزوی دیرینه است.
- ۲۷ - برای من درک معنای زندگی دشوار است و نمی‌فهمم که در پشت پرده زندگی چه حقیقتی وجود دارد.
- ۲۸ - زندگی من مملو از رویدادهای ناخوشایندی است که نمی‌دانم چرا بر سر من فرود آمده‌اند.
- ۲۹ - گاهی برای جلب نظر دیگران از اصول و ارزش‌هایم صرف‌نظر می‌کنم.
- ۳۰ - برای من کسب موفقیت مهم است، از هر راهی که ممکن باشد.
- ۳۱ - همواره احساسی درونی مرا به یاد خودم و جهان دیگر می‌اندازد.
- ۳۲ - من معتقدم ارواح مقدسی وجود دارند که در سختی‌ها به باری من خواهند شناخت.
- ۳۳ - من از بین استراحت و کار، استراحت را بر می‌گزینم.
- ۳۴ - نه تنها قادر نیستم گرهی از مشکل کسی باز کنم، بلکه مایل‌م تا دیگران برای حل مشکل من تلاش کنند.
- ۳۵ - خنده بر هر درد بی درمان دواست شعار همیشگی من است.
- ۳۶ - هیچگاه نسبت به آنچه تصمیم گرفته یا عمل کرده‌ام، فکر نمی‌کنم.
- ۳۷ - کنترل هوس‌های شهوانی برای من خیلی دشوار است.
- ۳۸ - من هنگامی خشنودترم که علی‌رغم نیاز خود، دست دیگری را بگیرم.
- ۳۹ - برای رسیدن به هدف‌های خود، گاهی فریب دادن دیگران لازم است.
- ۴۰ - هیچگاه از آنچه در دنیا دارم، راضی نیستم.
- ۴۱ - گاهی دلم می‌خواهد که در تنهایی به راز و نیاز بپردازم.
- ۴۲ - من از دیدن یا تخیل صحنه‌های شهوانی دیگران لذت می‌برم.
- ۴۳ - برای من بسیار ارزشمند است که حتی با به خطر انداختن خود، دیگری رانجات دهم.
- ۴۴ - سعی می‌کنم نسبت به حالات خود توجه کنم و افکار و احساسات خود را کنترل نمایم.
- ۴۵ - گاهی از این‌که حقی از من ضایع شود ناراحت نمی‌شوم، چون می‌دانم روزی حق من پس گرفته خواهد شد.

مأخذ

امام علی (ع) نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی.
مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه، منسوب به امام صادق (ع)، چاپ بیروت.

Reference

- Batson, C.D. & Ventis, W. L. (1982). *The religious experience*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Bergin , A.E. (1980). Psychotherapy and religious values. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48: 95 - 105 .
- Bergin , A.E. (1983). Religiosity and mental Health: A critical reevaluation and meta - analysis. *Professional Psychology : Research and Practice* , 14: 170- 184.
- Bergin , A.E. , Stinchfield, R. D. , & et al. (1988). Religious life styles and mental health : An exploratory study. *Journal of Counseling Psychology* , 35: 91- 98 .
- Ellis , A. (1980). Psychotherapy and atheistic values : " A response to A.E. Bergin's psychotherapy and religious values" . *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48 : 635 - 639.
- Hallahmi, B.B. & Argyle, M. (1997). *The psychology of ; Religious Behavior , Belief & Experience* : Routldge.
- Levin , J.S. & Schiller, P.L. (1987). Is there a religious factor in Health? *Journal of Religious and Health* , 26 : 9 - 36 .
- paragment , K.I. & et al. (1990). God help me (I) : Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events . *American Journal of Community Psychology* , 18: 793 - 824.
- Richards, P.S. (1988). The relation between principled moral reasoning and conservative religious ideology : A critical reevaluation and investigation of test item bias in the defining issues test. (Doctoral Dissertation , University of Minnesota, Twin Cities. Dissertation Abstract International.49, 4600B

-460LB.

Richards, P.S. (1991). Religious devoutness in college students : Relations with emotional adjustment and psychological separation from parents. *Journal of Counseling Psychology*, 38,2: 189 - 196.

Taylor, S.E. (1983). Adjustment to thereatening events :A theory of cognitive adaptation . *American Psychologist*, 38: 1161 - 1173 .

Waltz, M. (1988). Marital context and post - infarction quality of life : Is it social support or something more ? *Social Science Medicine*, 8 : 791 - 805.

